

COOPERATIVISME I ASSOCIACIONISME AGRARIS A CATALUNYA: ELS PROPIETARIS RURALS I L'ORGANITZACIÓ DELS INTERESSOS AGRARIS AL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX¹

JORDI PLANAS I MARESMÀ
Universitat de Barcelona

RESUM

Aquesta tesi doctoral centra l'atenció en la participació dels propietaris en el cooperativisme i l'associacionisme agraris del primer terç del segle xx, com una de les expressions de la reorganització dels interessos agraris després de la crisi del final del segle xix. S'estructura en dues parts diferenciades segons l'àmbit d'anàlisi. La primera aborda la participació dels propietaris en l'associacionisme agrari a Catalunya, se centra fonamentalment en el model associatiu de les cambres agrícoles i destaca el protagonisme de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre en l'organització dels interessos agraris. La segona utilitza la comarca del Vallès Oriental com a banc de proves de la primera, i com que és un àmbit més reduït, permet ser més exhaustius en la descripció del moviment associatiu, identificar els seus protagonistes i analitzar la seva resposta als canvis econòmics i socials que es van produir durant el primer terç del segle xx.

PARAULES CLAU

Cooperativisme, associacionisme, propietats rurals, agricultura.

ABSTRACT

This doctoral thesis examines landowners' involvement in cooperativism and agrarian associations during the first third of the 20th century, as one of the pillars of the reorganization of agrarian interests after the crisis of the late 19th century. The first part of the dissertation deals with the participation of landowners in agrarian associations in Catalonia, giving special attention to agrarian chambers and to the key role played by the Institut Agrícola Català de Sant Isidre in the organization of agrarian interests. On the second part of the thesis, this interpretation is applied to the Catalan department of Vallès Oriental. The study in a circumscribed environment allows a more exhaustive description of the association movement, the identification of its key actors, and an analysis of the response to economic and social changes during the first third of the 20th century.

1. Tesi doctoral dirigida per Ramon Garrabou i Segura i presentada al Departament d'Economia i Història Econòmica de la Universitat Autònoma de Barcelona. Fou defensada el 2 de desembre de 2003 davant d'un tribunal constituït per Josep Fontana i Làzaro (Universitat Pompeu Fabra), Borja de Riquer i Permanyer (Universitat Autònoma de Barcelona), Samuel Garrido i Herrero (Universitat Jaume I), Lorenzo Fernández Prieto (Universitat de Santiago de Compostel·la) i Enric Tello i Aragay (Universitat de Barcelona), i va obtenir la qualificació d'excel·lent *cum laude* per unanimitat.

KEY WORDS

Cooperativism, agrarian associations, landowners, agriculture.

Els darrers anys del segle XIX i els primers del segle XX es produí l'esclat d'un moviment associatiu en el món rural d'arreu d'Europa. Es tractava d'un fenomen nou, estretament vinculat als efectes de la crisi agrària de la fi del segle, però no estrictament conjuntural. Al contrari, va ser l'inici d'una etapa que es perllongà durant tot el segle XX, en què l'organització dels interessos econòmics i la sociabilitat en l'àmbit rural es van moure en uns paràmetres diferents dels de la societat tradicional. El sindicalisme i el cooperativisme agraris es convertiren en un dels eixos vertebradors de la societat agrària i, com a tals, en un nou subjecte històric fonamental per entendre la seva dinàmica.

L'auge del moviment associatiu era fruit d'una reorganització dels diferents agents socials. Aquesta tesi doctoral centra l'atenció en el grup social constituït pels grans propietaris rurals, és a dir, aquells que sostenien la seva posició econòmica i social primordialment (per bé que no exclusiva) en la renda de la terra, sense necessitat de treballar-la directament. Fins al segle XIX, aquest grup social havia ocupat una posició dominant en el conjunt de la societat; però al llarg d'aquest segle el procés d'industrialització va fer-li perdre la centralitat, i la crisi agrària del final del segle XIX va afeblir considerablement la seva posició econòmica i va posar en qüestió el seu predomini social. En aquest context, arreu d'Europa assistim a l'intent d'aquest grup social de recuperar la posició hegemònica que havia ostentat en el món rural per mitjà de l'acció col·lectiva.²

L'associacionisme agrari i, més concretament, el cooperativisme, que era un element fonamental en l'adopció de les noves tècniques agràries, constituïen una oportunitat de recuperar el lideratge social i, en la mesura que aconseguien l'adhesió de la petita pagesia per formar associacions interclassistes, reconstituïen les solidaritats verticals i neutralitzar la conflictivitat social al camp. Aquesta tesi s'ocupa essencialment de la participació dels grans propietaris en l'associacionisme agrari català de la darrerria del segle XIX i els primers anys del segle XX, és a dir, durant el període d'inici del sindicalisme i del cooperativisme agraris.

L'aproximació al fenomen de l'associacionisme agrari no és una tasca senzilla per dues raons fonamentals: en primer lloc, perquè va cristal·litzar en una gran diversitat de fórmules (cambres, sindicats, cooperatives, gremis, etc.) amb un marcat caràcter local i —almenys en el cas català— amb una articulació territorial força feble; en segon lloc, perquè les fonts estadístiques per aproximar-s'hi en conjunt i tractar-lo de manera agregada també són molt deficientes. Per aquesta raó, és impres-

2. Maria MALATESTA (1999), *Le aristocrazie terriere nell'Europa contemporanea*, Roma-Bari, Editori Laterza, p. 151 i s.; Maria MALATESTA (1997), «Une nouvelle stratégie de reproduction: les organisations patronales agraires européennes (1868-1914)», *HES*, (16e année, 2), p. 203-219.

cindible comptar amb treballs de base empírica i de caràcter microhistòric, que poden comptar amb informació qualitativa i quantitativa més completa i fiable, per bastir una interpretació més ajustada de la seva naturalesa, del seu abast i de les seves conseqüències per a la societat rural.

A Espanya, l'arrencada del cooperativisme agrari es produí a partir de la promulgació de la Llei de sindicats de 1906 i, en bona part, va tenir caràcter confessional. És per això que les principals aportacions de la historiografia s'han centrat en el sindicalisme catolicoagrari. Cap a final dels anys setanta van aparèixer alguns estudis molt sòlids que van donar lloc a una primera línia interpretativa, segons la qual el sindicalisme agrari havia estat un instrument de la lluita contrarevolucionària i havia contribuït a mantenir l'hegemonia de la gran propietat en el si de la societat rural.³ En aquell moment, en què les preocupacions pel procés de canvi polític que vivia Espanya eren tan vives, l'èmfasi posat en la subordinació política dels camperols va restar atenció als aspectes pròpiament cooperatius del sindicalisme.

Uns anys més tard, aquesta interpretació va canviar substancialment i va centrar l'atenció en la contribució del cooperativisme agrari al creixement econòmic (el sindicalisme com a instrument de modernització de l'agricultura) i a la reproducció de les petites explotacions pageses.⁴ Es va qüestionar el paper subaltern de la petita pagesia en el sindicalisme agrari i es va destacar l'adequació dels serveis cooperatius als seus interessos econòmics atès que afavorien la consolidació de la petita explotació familiar, i també es posaren de manifest les prevencions d'almenys una bona part dels grans propietaris respecte del sindicalisme catòlic.⁵

Tot i les seves diferències, aquests dos enfocaments no són totalment antagònics. Aquesta tesi vol contribuir a fer possible una reinterpretació que sintetitzi elements indiscutibles d'ambdues línies d'interpretació des del marc del sindicalisme i del cooperativisme agraris catalans.

Sobre el cooperativisme i el sindicalisme agraris a Catalunya, deixant de banda algunes descripcions contemporànies,⁶ cal destacar en primer lloc algunes aproximacions realitzades els anys seixanta que encara constitueixen obres de referèn-

3. Aquesta és la tesi fonamental de l'estudi de Juan José CASTILLO (1979), *Propietarios muy pobres: Sobre la subordinación política del pequeño campesinado en España (La Confederación Nacional Católico-Agraria, 1917-1942)*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación. L'estudi de Josefina CUESTA (1978), *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Madrid, Narcea, també posava èmfasi en l'acció contrarevolucionària del sindicalisme catòlic.

4. José M. ARRIBAS (1989), «El sindicalismo agrario: un instrumento de modernización de la agricultura», *Historia Social*, núm. 4, p. 33-52; Lourenzo FERNÁNDEZ PRIETO (1992), *Labregos con ciencia: Estado, sociedad e innovación tecnológica en agricultura galega, 1850-1939*, Vigo, Xerais.

5. Samuel GARRIDO (1996), *Treballar en comú: El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Edicions Alfons el Magnànim.

6. Jaume MASPONS I CAMARASA (1913-1918), «Agricultura», a F. CARRERAS CANDI (dir.), *Geografía general de Catalunya*, vol. 1: *Catalunya*, Barcelona, p. 465-665.

cia.⁷ J. Reventós ja advertia aleshores que, a diferència d'altres regions espanyoles on l'Església havia exercit una tutela dels sindicats agrícoles, a Catalunya els propietaris benestants havien protagonitzat els inicis del sindicalisme agrícola.⁸ Cap al final de la dècada de 1970 van aparèixer alguns treballs empírics destacables, com és el de Montserrat Caminal sobre l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI)⁹ i un primer treball sobre el cooperativisme vitivinícola, a càrrec de Joan Fuguet.¹⁰

Aquest darrer fou el primer d'un conjunt de treballs dedicats al cooperativisme agrari de les comarques tarragonines publicats durant els anys vuitanta, entre els quals cal destacar els d'Andreu Mayayo sobre la Conca de Barberà i el d'Antoni Gavallda sobre Valls.¹¹ Ambdós treballs estaven basats en una minuciosa recerca empírica, però al mateix temps hi havia una ambició per bastir una interpretació global de l'associacionisme agrari a Catalunya, tal com ja anunciava el mateix títol de l'obra de Gavallda. Ambdós historiadors han continuat treballant sobre el cooperativisme i l'associacionisme agraris a Catalunya fins molt recentment; però segurament ha estat Andreu Mayayo qui ha estat més agosarat en l'intent de bastir una interpretació global del cooperativisme agrari català.¹² No sols això, també ha estat el primer a assajar una panoràmica general del sindicalisme i el cooperativisme agraris a Catalunya durant tot el segle XX.¹³

El treball d'Andreu Mayayo tenia el mèrit indiscutible d'oferir, per primer cop, una síntesi de l'associacionisme agrari català al llarg del segle XX i el seu estat de la qüestió es convertí ràpidament en obra de referència per a especialistes i no especialistes. Era, però, certament una labor difícil integrar en una interpretació global

7. JOAN REVENTÓS CARNER (1960), *El movimiento cooperativo en España*, Barcelona, Ariel; EMILI GIRALT (1965), «El conflicto "rabassaire" y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista de Trabajo*, núm. 7; JOSEP IGLÉSIAS (1968), *La crisi agrària de 1879-1900: la fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62; ALBERT BALCELLS (1968), *El problema agrari a Catalunya (1890-1936): la qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra.

8. JOAN REVENTÓS CARNER, *El movimiento cooperativo...*, p. 139 i s.

9. MONTSERRAT CAMINAL (1979), *L'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1851-1901)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona. El seu estudi fou donat a conèixer principalment amb l'article publicat deu anys més tard, el 1989, «La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus homes i les seves activitats», *Recerques*, núm. 22, p. 117-135.

10. JOAN FUGUET SANS (1979), «El primer celler cooperatiu de Catalunya i de l'Estat espanyol: La Sociedad de Trabajadores Agrícolas del pueblo de Barberà», *L'Avenç*, núm. 19.

11. ANDREU MAYAYO (1986), *La Conca de Barberà, 1890-1939: De la crisi agrària a la Guerra Civil*, Montblanc, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà; ANTONI GAVALDÀ (1989), *L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, 2 v., Valls, Institut d'Estudis Vallencs.

12. ANDREU MAYAYO (1989), «El cooperativisme agrari: un moviment dual», a Conxita MIR (cur.), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida, Editorial Virgili & Pagès - Estudi General, p. 209-232.

13. ANDREU MAYAYO (1995), *De pagesos a ciutadans: Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Barcelona, Ed. Afers, treball basat en la seva tesi doctoral de 1989, *La destrucció del món rural català, 1880-1980: de pagesos a obrers i ciutadans*, Universitat de Barcelona.

tot un moviment social tan ric, atomitzat i sovint discontinu, com foren el cooperativisme i el sindicalisme agraris durant aquests cent anys. En la meua opinió, la seva interpretació presenta dos problemes principals: en primer lloc, una visió massa rígida del cooperativisme com un moviment dual, que fa difícil d'encaixar una gran varietat de casos i d'iniciatives on l'interclassisme és el tret més distintiu, i, en segon lloc, una infravaloració del paper dels grans propietaris rurals com a organitzadors del sindicalisme i del cooperativisme dels primers anys del segle xx, i de les possibilitats de fer hegemònic aquest moviment a favor dels seus interessos.¹⁴

Aquesta tesi vol contribuir a resituar el paper dels grans propietaris dintre d'aquest moviment, amb una hipòtesi de partida que exposo a continuació: l'associacionisme i, més concretament, el cooperativisme agraris eren un instrument fonamental per adaptar l'agricultura a les noves condicions dels mercats agraris després de la crisi de la fi del segle. Per a la classe propietària, a més, també significava una oportunitat per recuperar el lideratge social (perdut, en bona part, durant la crisi), i per reconstituir les solidaritats verticals que s'havien trencat i neutralitzar els enfrontaments socials al camp. En la resposta dels propietaris enfront de la nova situació del món rural després de la crisi de la fi del segle coincidien, per tant, dos objectius: el control social per mitjà d'associacions interclassistes i l'adopció de noves tècniques agrícoles per impulsar el creixement agrari i apaivagar les reivindicacions socials dels pagesos.

La tesi s'estructura en dues parts diferenciades segons l'àmbit d'estudi, amb quatre capítols cadascuna i els corresponents apèndixs a cadascuna de les dues parts. La primera aborda la participació dels grans propietaris en l'associacionisme agrari a Catalunya durant el primer terç del segle xx. Amb aquest objectiu, he procurat recollir un gran nombre d'experiències diverses, que són testimoni d'un moviment associatiu molt ric i multiforme; però no podia ser exhaustiu. M'he centrat en un model associatiu que em sembla paradigmàtic del paper que van tenir els grans propietaris en la reorganització dels interessos agraris després de la crisi de la fi del segle: el de les cambres agrícoles, a les quals he dedicat dos capítols de la primera part.

El lector jutjarà totalment desproporcionada aquesta opció, tenint en compte que a Catalunya, com a la resta d'Espanya, el moviment sindical i cooperatiu no va emprendre el vol fins després de la promulgació de la Llei de sindicats de 1906, i encara hauríem de retardar més, fins després de la Primera Guerra Mundial, la seva maduresa. Tanmateix, l'objectiu del treball no és pas elaborar una panoràmica del moviment associatiu agrari del primer terç del segle xx, sinó analitzar la resposta dels propietaris enfront de la nova situació del món rural després de la crisi de la fi

14. Vaig argumentar algunes d'aquestes qüestions el 1996 a «El sindicalisme agrari: un moviment d'esquerres?», *L'Avenç*, núm. 200, p. 101. Alguns treballs apareguts posteriorment també són difícils d'encaixar en una interpretació dicotòmica: Jordi POMÉS (2000), *La Unió de Rabassaires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Josep M. RAMON (1999), *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès Editors; Antoni SAUMELL (2002), *Viticultura i associacionisme a Catalunya: Els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*, Tarragona, Diputació de Tarragona.

del segle. Com van intervenir en la mobilització social que esclatà durant la crisi? Quina fou la seva participació en el cooperativisme agrari? Quins foren els objectius i quines les contradiccions d'aquesta participació? Aquestes i altres preguntes s'intenten contestar a partir de l'experiència d'aquestes associacions que van promoure els propietaris benestants a la darrereria del segle XIX i els primers anys del segle XX.

Cronològicament, l'estudi arrenca de la crisi agrària de final del segle XIX, perquè parteix del supòsit que no fou una crisi conjuntural, sinó que va suposar canvis profunds en l'esfera econòmica, social i política del món agrari.¹⁵ El capítol 1 està dedicat a la mobilització agrarista de final del segle XIX, com una de les formes en què es manifestà la reacció de la gran propietat davant de la crisi. Comença amb un apartat general sobre l'acció col·lectiva i la dinamització de l'associacionisme com a resposta a la crisi de la fi del segle. Aquest fou un fenomen d'abast europeu, i per això les primeres pàgines estan dedicades a contextualitzar el cas català, amb especial referència al model francès, que fou el que més l'influí i amb el qual es poden establir més similituds. A continuació, s'analitzen algunes característiques del moviment agrarista a Catalunya: les relacions amb el moviment catalanista, el pairalisme com a producte ideològic original, la reacció dels propietaris enfront del sindicalisme pagès i l'opció per un model associatiu interclassista que reforçés les solidaritats verticals. Els apartats següents descriuen la diversitat de fórmules associatives que van cristal·litzar durant la crisi i destaquen el protagonisme que assolí l'IACSI en aquest moviment agrarista.

Els dos capítols que segueixen estan dedicats al model associatiu de les cambres agrícoles, al qual, com ja s'ha dit, es dedica una atenció preferent. El capítol 2 ofereix una perspectiva general sobre els objectius i les realitzacions de les cambres agrícoles a Catalunya i, especialment, sobre la seva actuació en el marc del cooperativisme i de la difusió del canvi tècnic. El capítol 3 complementa l'anterior amb un seguiment minuciós de les primeres cambres agrícoles que es fundaren a Catalunya i posa de manifest els contrastos que amaga aquesta fórmula associativa quan ens aproximem al marc local.

El capítol 4 continua, en realitat, el discurs del primer capítol i allarga la perspectiva cronològica fins a la Guerra Civil. El centre d'atenció és l'IACSI, l'entitat més representativa de la gran propietat a Catalunya, i s'observa fonamentalment la seva base social (els dirigents, la implantació sobre el territori) i el control que exercí de bona part del moviment associatiu agrari per mitjà de les subdelegacions i associacions adherides i, sobretot, a través de la Federació Agrícola Catalano-Balear (FACB), considerada com a l'apèndix social, atès que moltes associacions adherides comptaven amb l'adhesió de la petita pagesia.

L'estructura de la primera part de la tesi presenta, per tant, una doble simetria: d'una banda, els capítols 1 i 4, que en una solució de continuïtat expliquen el des-

15. Ramon GARRABOU, Josep PUJOL, Josep COLOMÉ i Enric SAGUER (1992), «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya», *Recerques*, núm. 26, p. 107-132.

plegament associatiu liderat per la gran propietat entre la crisi agrària i la Guerra Civil, i de l'altra, els capítols 2 i 3, que centren l'objecte d'estudi en el model associatiu de les cambres agrícoles, que va tenir el seu marc temporal més específic en les dues dècades a cavall de 1900.

La segona part del treball segueix més, en canvi, una seqüència cronològica. Com ja s'ha dit abans, per aproximar-nos a un fenomen tan variat i multiforme com és l'associacionisme agrari, és imprescindible recórrer a l'estudi de caràcter microhistòric. La comarca del Vallès Oriental serveix, en aquest cas, com un banc de proves de la interpretació que s'ha esbossat en la primera part. Com que és un marc geogràfic més abastable, permet ser més exhaustiu en la descripció del moviment associatiu i anar més enllà en la identificació dels seus protagonistes i en l'anàlisi de les relacions que s'establien entre el moviment associatiu i els interessos econòmics i polítics.

El capítol 5 té un caràcter merament introductor i d'aquest àmbit comarcal d'anàlisi. El seu objectiu és aproximar-nos al marc econòmic i social en el qual els grans propietaris agraris desenvoluparen les estratègies organitzatives que es descriuen en els capítols següents. S'expliquen, a grans trets, l'estructura productiva i els canvis que aquesta experimentà entre mitjan segle XIX i la primera meitat del segle XX, les formes d'explotació i l'evolució de la renda de la gran propietat i, finalment, l'evolució de la gran propietat rural al llarg del període esmentat.

El capítol 6 descriu les organitzacions agràries dels propietaris vallesans durant la segona meitat del segle XIX. L'entitat sobresortint d'aquesta segona part del segle XIX és l'Associació de Propietaris Rurals del Vallès, fundada l'any 1876, que tot i que constituïa una associació autònoma va actuar com un satèl·lit de l'IACSI i va promoure directament la creació de la Cambra Agrícola Oficial del Vallès (CAOV).

El capítol 7 està dedicat a l'associacionisme agrari del Vallès Oriental durant el període en què la CAOV va ser el seu màxim referent. Aquest capítol complementa la descripció del model associatiu de les cambres que s'ha fet en la primera part, amb un estudi més detallat. S'hi descriuen les activitats cooperatives, de difusió del canvi tècnic i, també, polítiques i de grup de pressió de la CAOV. Al voltant seu, van sorgir diverses organitzacions d'àmbit més local, moltes de les quals van ser promogudes directament per la mateixa Cambra o van estar-hi adherides; la segona part d'aquest capítol els dedica a cadascuna alguna atenció, així com també ho fa a altres associacions agràries de la comarca.

El capítol 8 està dedicat íntegrament al Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, que representa un nou model de cooperativisme diferent del de la CAOV. L'objectiu d'aquest capítol és precisament ressaltar el contrast de l'acció cooperativa del Sindicat i la que va desenvolupar la CAOV, tot i que compartien alguns dels dirigents. A partir de la Llei de sindicats de 1906, es fundaren moltes associacions d'àmbit local que funcionaven essencialment com a cooperatives de compravenda d'*inputs* agraris. Moltes d'aquestes associacions van tenir una vida efímera i poc consistent, per falta de mitjans econòmics o per dèficits en el seu funcionament in-

tern. Altres, però, com es veu en el cas del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, van tenir un desenvolupament econòmic remarcable i un impacte notable en la modernització agrària del seu àmbit d'actuació. És un exponent d'un model associatiu que, a partir de la segona dècada del segle, adquirirà un enorme dinamisme i que durant els anys trenta donarà lloc a la Unió de Sindicats Agrícoles de Catalunya.

Els apèndixs de la primera i de la segona part recullen, a més d'alguns documents que m'han semblat significatius, algunes taules i relacions de dirigents del moviment associatiu agrari, l'elaboració de les quals ha estat sovint laboriosa. No m'ha semblat un treball negligible. Al llarg del treball es fa esment d'un gran nombre de propietaris que van participar activament en múltiples iniciatives en el camp de l'associacionisme agrari, tant en l'àmbit general com local o també sectorial, i per aquesta raó s'han volgut acabar ambdós apèndixs amb unes notes biogràfiques dels principals protagonistes d'aquestes pàgines.

La capacitat de mobilització i la militància d'aquesta elit en l'associacionisme agrari és un fet rellevant i potser no s'ha destacat prou, sobretot quan s'ha partit del pressupòsit de l'apatia i la desmobilització del món rural, un tòpic que no s'ajusta a la realitat. Precisament aquesta és una de les principals conclusions de la tesi. La crisi agrària de final del segle XIX va donar lloc a una mobilització sense precedents i la classe propietària va participar intensament en aquesta mobilització.

Durant la crisi, els propietaris van intentar convertir-se en els intèrprets dels interessos agraris (entesos com un tot) davant dels poders públics i liderar la mobilització social. Van encapçalar la lluita contra la plaga de la fil·loxera, la demanda de protecció aranzelària, la protesta contra la fiscalitat o la defensa dels productes agraris enfront dels industrials (en la qüestió dels alcohols, per exemple). Després, durant tot el primer terç del segle XX, molts propietaris van implicar-se en les associacions agràries (des de sindicats i cooperatives locals fins a federacions i associacions d'àmbit regional) que van anar formant una densa malla per tot el territori. Algunes d'aquestes associacions foren efímeres i van reconvertir-se en altres entitats distintes o bé van desaparèixer sense deixar rastre; altres van caracteritzar-se per la seva permanència i per la seva capacitat d'adaptar-se als canvis de situació, com ara l'IACSI.

L'IACSI va ser l'associació de propietaris rurals més important que es fundà a Espanya durant el segle XIX. La seva implantació i les activitats que va desenvolupar durant la segona meitat del segle XIX no són comparables a cap altra institució de la seva classe. Durant la crisi de la fi del segle va veure la necessitat de reorganitzar-se i va intentar vincular-hi alguns sectors de la pagesia. Aquesta estratègia no va tenir èxit i, davant d'això, va intentar aconseguir aquest control indirectament, implicant-se en el moviment associatiu i en el cooperativisme agrari: va intentar impulsar de nou les subdelegacions, va promoure la Federació de Gremis Agrícoles (1893), que també va fracassar, i finalment va aconseguir crear la Federació Agrícola Catalana (després Catalano-Balear) per articular l'associacionisme agrari. La Llei de sindicats

agrícoles de 1906 (que ha estat considerada el punt d'arrencada del cooperativisme agrari a Espanya) va ser promoguda directament per aquests propietaris a través de la FACB. Aquesta posició de l'IACSI dintre del moviment associatiu permet explicar el poc arrelament del sindicalisme catolicoagrari a Catalunya: es pot afirmar que l'IACSI va assumir, en bona part, el paper que l'Església va desenvolupar en altres regions espanyoles a l'hora d'organitzar el sindicalisme agrari.

La mobilització agrària de final del segle XIX va confluïr amb el regionalisme, un corrent polític que també va comptar amb una participació destacada de representants de la classe propietària. La crisi econòmica del sector agrari coincidí amb la crisi política del sistema de la Restauració, fet que va propiciar que s'establissin lligams molt forts entre el catalanisme i l'agrarisme. Tots dos moviments participaven de l'esperit regeneracionista de l'època i atacaven el caciquisme i la inoperància de l'Estat centralista. Però, a més, coincidien amb l'orientació interclassista (amb la voluntat de reforçar solidaritats verticals) i amb la voluntat de reforçar la identitat col·lectiva. Si en altres regions espanyoles els grans propietaris van evitar la mobilització social, perquè la consideraven un perill, en el cas de Catalunya la dinàmica política també va empènyer la mobilització, i els propietaris van intentar controlar-la i canalitzar-la cap al seu model d'associacionisme agrari.

Tot i que el moviment associatiu fou extraordinàriament ric i divers, va predominar un model amb dues característiques essencials: l'orientació cooperativa (més o menys desenvolupada) i l'interclassisme. La majoria de sindicats i cooperatives agràries eren associacions mixtes, de pagesos i propietaris, i quan els propietaris hi participaven acostumaven a ocupar els llocs dirigents. Dos factors permeten explicar que s'imposés aquest model: en primer lloc, el clima favorable a les solucions de caràcter corporatiu que va crear la crisi de la fi del segle, que facilitava que la pagesia fes un front comú amb la gran propietat enfront de les dificultats econòmiques que vivia el conjunt del sector; en segon lloc, la necessitat objectiva dels serveis cooperatius, que posava en un lloc preeminent la funció econòmica d'aquestes associacions i en un lloc secundari les afinitats socials i polítiques amb els seus dirigents.

En la mesura que els serveis cooperatius funcionessin de manera eficient, la pagesia podia adherir-s'hi i no posava en qüestió el model associatiu, ni el domini que n'exercien els propietaris. D'altra banda, la petita pagesia podia trobar-se en dificultats molt importants a l'hora d'organitzar institucions cooperatives: la falta de capital i l'escàs desenvolupament del crèdit agrari podien resultar una barrera insalvable, especialment quan era imprescindible la construcció d'infraestructures complexes, com ara els cellers cooperatius.

Per als propietaris, per la seva banda, el cooperativisme també era indispensable, perquè era l'única manera d'atraure la petita pagesia a les associacions que lideraven, i així impulsar la modernització tècnica i econòmica de l'agricultura i reforçar les solidaritats verticals. Per tant, els objectius d'uns i altres (propietaris i pagesos) eren diferents, però no sempre antagònics, i en les associacions cooperatives es pro-

duïen coincidències d'interessos. Això no vol dir que els resultats sempre fossin satisfactoris per a uns i altres, perquè en la mesura que els dirigents d'aquestes associacions feien prevaldre els seus interessos, l'eficiència de classe podia entrar en contradicció amb l'eficiència econòmica, com va succeir en la majoria de cambres agrícoles. Aquestes van limitar l'acció cooperativa fonamentalment al subministrament d'*inputs* per a l'agricultura (especialment adobs químics), que era la més fàcil d'organitzar. Els propietaris van donar prioritat a la mobilització social abans que a l'acció cooperativa. L'estructura organitzativa de les cambres responia bé a l'articulació de grups de pressió amplis, que era l'objectiu principal, i, en canvi, s'adaptava malament a la gestió de serveis cooperatius a escala local, que havia de donar lloc a la creació de delegacions.

A causa d'aquesta orientació poc cooperativista, les cambres agrícoles van tenir molts problemes per consolidar-se i per mantenir l'adhesió de la petita pagesia. Aquestes es poden considerar un model intermedi entre, per un costat, els cercles de propietaris il·lustrats de la segona meitat del segle XIX (que també estaven preocupats per la modernització de l'agricultura, però que tenien un radi d'actuació molt limitat i cap influència entre la pagesia), i per l'altre, els sindicats i cooperatives que van començar a funcionar en el segle XX amb uns objectius més econòmics i un funcionament més empresarial, en què l'activitat cooperativa era l'element articulador fonamental i les seves preocupacions estaven molt més vinculades a l'activitat agrària. Com que el cooperativisme agrari no era una institució senzilla d'organitzar i calia, segurament, un procés d'aprenentatge, és probable que les cambres agrícoles tinguessin un paper en aquest procés durant els primers anys del segle XX. Però la seva eficiència econòmica per adaptar l'agricultura a les noves condicions dels mercats fou molt limitada.

Quina fou la seva eficiència de classe?¹⁶ En primer lloc, és factible que el discurs modernitzador dels dirigents de les cambres i sindicats agrícoles contribuís a mantenir el seu lideratge en la societat rural. Encara que aquest discurs sovint no coincidís amb el resultat pràctic de la modernització de l'agricultura, ajudava a diferenciar-lo de les velles oligarquies agràries i a reforçar la seva legitimitat social. En segon lloc, la creació d'associacions mixtes podia dificultar les solidaritats de classe i, per tant, podia contribuir a limitar la conflictivitat social. Després de la crisi de final del segle XIX, amb una conflictivitat molt alta a les àrees vitícoles, les tensions van decaure. Durant gairebé dues dècades (al mateix temps que proliferaven les entitats interclassistes), en el camp català la conflictivitat es manifestà d'una manera força aïllada, per exemple quan es produïen judicis de desnonaments. Per tant, no s'ha de desestimar la utilitat d'aquest associacionisme per al control social.

16. Amit BHADURI (1991), «Economic power and productive efficiency in traditional agriculture», a Bo GUSTAVSSON (ed.), *Power and economic institutions: Reinterpretations in economic history*, Hants, Edward Elgar, p. 53-68; Amit BHADURI (1998), «Eficiència econòmica e instituciones agrarias», *Historia Agraria*, núm. 15, p. 15-25.

Però la participació de la pagesia en associacions dirigides per propietaris no s'ha d'entendre necessàriament com una subordinació. Les associacions promogudes pels propietaris només tenien l'adhesió de la petita pagesia si servien per aconseguir el seu objectiu principal, que era la consolidació de la petita explotació familiar. En la mesura que les cooperatives contribuïen a la millora de la productivitat i a l'adaptació de la producció a les condicions dels mercats agraris, en la mesura que facilitaven el crèdit agrícola i, en definitiva, tots aquells serveis que contribuïen a fer possible la reproducció de les explotacions agràries familiars, aleshores comptaven amb l'adhesió dels pagesos. Si, al contrari, no oferien aquests serveis, o bé si l'activitat cooperativa era poc eficient, aquesta adhesió es perdia. A més, la participació de la petita pagesia en aquestes associacions no implicava una adhesió al projecte social i polític dels propietaris. La pagesia no deixava manipular-se fàcilment, i l'enquadrament en una cooperativa no evitava la participació en sindicats rabassaires, ni tampoc va evitar la conflictivitat que va esclatar durant els anys del trienni bolxevic i, després, durant els anys trenta. L'hegemonia (en termes gramscians) dels propietaris era, moltes vegades, més aparent que real, perquè la pagesia conservava una gran autonomia d'actuació.

En definitiva, l'intent de vehicular formes de control social i de neutralitzar la confrontació social existent en el món rural va tenir un resultat limitat, perquè la recuperació de la posició hegemònica dels propietaris depenia, en darrer terme, de la possibilitat de recuperar la seva posició econòmica, i això era impossible en un context de caiguda tendencial de la renda agrària, que provocava més tensions entre els que pugnaven per apropiarse-la, és a dir, més tensions entre propietaris i pagesos.

Malgrat les dificultats econòmiques, durant el primer terç del segle xx la petita pagesia no va abandonar el sector (com ho faria després durant els anys cinquanta i seixanta) per dos motius principals: els serveis cooperatius de les associacions agràries, que ajudaven a mantenir l'equilibri precari de les seves explotacions agràries, i les expectatives d'assolir la propietat de la terra que per mitjà de la reforma agrària prometien alguns grups polítics, sobretot els republicans durant els anys vint i trenta. Aquestes expectatives es van veure defraudades fonamentalment per l'obstrucció de la classe propietària, que estava immersa en una decadència que ja seria definitiva pel retrocés de la seva posició econòmica i social, i pel trencament de les solidaritats verticals que es produí definitivament els anys trenta.